

МАРТЬЯНОВА Т. С.,
кандидат юридичних наук,
головний спеціаліст юридичного сектору
(ГУ ДСА України у Львівській області)

УДК 340.11

ВПЛИВ ПРИНЦИПІВ ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Стаття присвячена впливу принципів права на формування судової влади. Зазначено, що саме суд у всіх спірних випадках виявляє і формулює право шляхом формування правових принципів, що лежать в основі всієї правової системи. Зроблено висновок про те, що принципи права є керівними засадами в правозастосовній діяльності судових органів.

Ключові слова: *принципи права, судова влада, правозастосування, законодавча діяльність, правова система.*

Статья посвящена влиянию принципов права на формирование судебной власти. Указано, что именно суд во всех спорных случаях обнаруживает и определяет право путем формирования правовых принципов, лежащих в основе всей правовой системы. Сделан вывод о том, что принципы права являются руководящими принципами в правоприменительной деятельности судебных органов.

Ключевые слова: *принципы права, судебная власть, правоприменение, законодательная деятельность, правовая система.*

The article is devoted to the impact of the Right to the formation of the judiciary. It is noted that the court in all cases of dispute identifies and articulates the right, through the formation of legal principles that underpin the entire legal system. It is concluded that the principles of law are the guiding principles in the law enforcement activities of the judiciary.

Key words: *principles of law, judiciary, law enforcement, legislative activities, legal system.*

Вступ. Принципи права в правовій системі відіграють роль основоположного «стрижня», що забезпечує єдність і узгодженість усіх її елементів. Природа правових принципів тісно пов'язана з об'єктивними закономірностями і основними цінностями суспільного розвитку, а також рівнем наукового знання. Жодна система права не може розвиватися без визначення її базових цінностей і цілей, до яких вона прагне. Хто визначає склад і зміст принципів права, той і володіє механізмом регулятивного впливу на суспільство та державу. З огляду на це правові принципи повинні визначатися як основоположні ідеї правової дійсності, засновані на об'єктивних закономірностях розвитку матеріального світу, легально закріплені або офіційно визнані в певній правовій системі. Принципи як найбільш загальні категорії в юридичній науці та практиці займають особливе місце й відіграють важливу, системотворчу роль як для самого наукового знання, так і для нормативного регулювання суспільних відносин в різноманітних галузях життя суспільства та формування правового поля в цілому. Відтак, категорія правових принципів (і принципів права) має найважливіше значення для розвитку правової науки і правової системи. Відповідно, для затвердження статусу судової влади як самостійної гілки державної влади найважливіше значення має комп-

леке принципів, що лежать в основі нормативного закріплення її компетенції і повноважень, процесу її діяльності, статусу її носіїв (суддів), механізмів взаємодії з іншими гілками влади та різними структурами держави і суспільства.

Категорія правових принципів має найважливіше значення не тільки для правової науки, а й для практики, насамперед, для формування і функціонування правової системи суспільства, в якій діють всі суб'єкти права, в тому числі судова влада як основоположний суб'єкт державно-владної діяльності. Важливо зазначити, що принципи права володіють безліччю системних зв'язків з судовою владою. Проте в юридичній літературі відсутні спеціальні наукові дослідження, присвячені взаємозв'язку та взаємовпливу принципів права та судової влади.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз теоретичних та практичних аспектів впливу принципів права на формування судової влади.

Результати дослідження. В юридичній науці первинною ланкою процесу формування принципів права зазвичай визначають інтелектуальну діяльність вчених і практиків, що пропонують ті чи інші шляхи розвитку державно-правової системи, а пріоритет надання правовим принципам якості загальнообов'язковості належить законодавцю – парламенту. Проте в цьому випадку варто погодитися з думкою Л. Явіча, який обґрунтовував недостатність жорсткого позитивістського підходу до закріплення системи джерел права, в тому числі комплексу основоположних правових принципів. Він стверджував, що деякі принципи можуть формуватися, вдосконалюватися і діяти, не будучи до певного часу чітко вираженими в законодавстві, можуть функціонувати у сфері судової практики і правових звичаїв (традицій) стосовно суб'єктивних прав і конкретних правовідносин, хоча, звичайно, оптимальний варіант полягає в найбільш повному закріпленні основних засад в конституційному законодавстві [1, с. 149–150]. Зрозуміло, що автор включає в процес формування принципів права судові органи, які можуть в процесі своєї діяльності виявляти і проголошувати ці принципи, виходячи з потреб правового вирішення спорів, що виникають в суспільному житті. Основою для такого твердження власне слугує ідея поділу влади і визнання самостійної ролі судової влади в процесі формування як самого права, так і його основних принципів, а через них – ствердження правового впливу на суспільні відносини в цілому.

Ця ідея, на жаль, не знайшла конкретного втілення на практиці. Сьогодні не всі вчені-юристи та практики визнають за судом таку роль, вважаючи, що формування права і його принципів – прерогатива виключно законодавця. Однак в правовій державі законодавець не може діяти довільно і безконтрольно. Загальновизнаний принцип судового захисту кожного повинен поширюватися і на випадки порушення прав самим законодавцем, що приймає норми права. Більше того, відомі випадки, коли правові принципи об'єктивно виникають з умов функціонування суспільства і держави, необхідних для їх прогресу і гармонійного розвитку, що не формулюються законодавцем і не вводяться до системи правового регулювання. Наприклад, принцип розподілу суспільного багатства і приналежності його всьому населенню країни (що безпосередньо впливає з Основного Закону України). Він до теперішнього часу не сформульований законодавцем, але виникає з таких найважливіших державно-правових основ, як справедливість, суверенітет народу і приналежність йому всієї повноти влади, в тому числі і економічної (також норми Конституції України). Саме судова влада, формулюючи означений принцип при здійсненні правосуддя (та багато інших), могла б надати суспільству певну послугу у виявленні і формуванні таких принципів, оскільки в процесі судових процедур існує можливість захисту права кожного члена суспільства, а суд, як відомо, не може відмовити у правосудді на підставі відсутності необхідної норми права. Об'єктивна зумовленість та зв'язаність суду активною позицією зацікавлених суб'єктів права дозволяє вивести відповідний принцип з більш загальних основоположних начал, зі змісту самого права як загального регулятора існуючих суспільних відносин. Це дозволяє, на думку, Т. Подорожної, стверджувати про переведення на мову конституційних норм і позитивного права загалом абстрактних принципів права, які стали вже загальновизнаними в суспільстві або до яких це суспільство прагне у своєму розвитку [2, с. 156].

У процесі становлення суду як самостійної гілки державної влади виявляється цілком слушною та обставина, що багато сучасних дослідників відносять до джерел формування принципів права судову практику, судові акти, або, точніше, висловлювані в судових рішеннях правові судження з важливих питань правового регулювання. Як справедливо зазначає Ж-Л. Бержел, далеко не всі правові принципи можуть бути виведені з існуючих текстів нормативних правових актів, правова позиція законодавця найчастіше невизначена і схильна до миттєвого впливу ззовні, страждає політичною заангажованістю і має інші вади [3, с. 165]. Стає очевидним той факт, що законодавчу норму не завжди можна покласти в основу правового вирішення нестандартних соціальних проблем і конфліктів, які розглядаються в суді. Так, наприклад, найважливіший принцип доступності правосуддя не відображений у тексті чинної Конституції України та чинному процесуальному законодавстві. Тому ми солідарні з думкою Ж-Л. Бержеля, що у таких випадках «силу і життя таким принципам дає суддя» [3, с. 166].

Таким чином, в процесі своєї діяльності судова влада впливає і на сам склад і зміст правових принципів, виявляючи і формулюючи нові принципи на основі об'єктивних закономірностей соціального і правового розвитку, пізнаючи іманентні їм юридичні імперативи і при цьому керуючись власним суддівським розсудом при регулюванні певних суспільних відносин. Загальні принципи не обов'язково відтворюються в положеннях позитивного права. Вони повинні бути сформульовані принаймні судовою владою; повинні бути наділені такими якостями, як владність, суворість, застосовність. Саме завдяки цьому такі ж якості притаманні приписам законодавця, що виражаються і конкретизуються загальними принципами права. Тому ми повинні визнати, що джерелом формулювання загальних принципів права є саме судова практика, де суддя має виступати в ролі, так би мовити, «нормативної влади».

З природи правових принципів і способів їх взаємодії з судовою владою виникає найважливіша ідея сутнісного призначення суду в системі правового регулювання, в механізмі правового впливу на суспільний розвиток. Саме суд у всіх спірних випадках виявляє і формулює право, шляхом формування правових принципів, що лежать в основі всієї правової системи. Суд не займається формулюванням таких принципів в абстрактній формі за власною ініціативою і власним вибором сфери регулювання, його дії завжди викликані ініціативою (потребою) суб'єктів права, і в цьому винятковість ролі суду, який може (і повинен) забезпечити правовий захист кожного. Цей захист і повинен ґрунтуватися на формулюванні правових принципів самим судом.

У правовій державі правова система, зміст якої складають принципи права, не може формуватися тільки законодавчим шляхом. В системі стримувань і противаг законодавець обмежений діяльністю судової влади з тих чи інших питань правового впливу на суспільство. З огляду на це важливо, що в деяких випадках сформульовані судовою владою правові підходи не можуть бути подолані законодавчою владою, вона не може ігнорувати проголошені судом правові принципи при виданні нормативного акту з певного питання. Важливо уточнити, що в таких випадках суд не втручається до компетенції законодавця і не формулює конкретних норм, він лише формулює загальні правові принципи, засади, вказує напрям, в якому слід рухатися законодавцю. Наприклад, сформульований і проголошений судом правовий принцип неприпустимості позбавлення власника його майна без рішення суду зобов'язує законодавця встановлювати процесуальні процедури конфіскації майна виключно в судовому порядку. При цьому сам законодавець вирішує, в яких випадках, в якому обсязі і за якими підставами застосовується конфіскація. Таке повноваження судової влади виникає з її природи як самостійної і рівної іншим гілкам влади, а, відповідно, такої, що має власні механізми здійснення правового впливу на суспільні відносини, державу, систему правового регулювання в цілому.

Іншим важливим аспектом проблеми діяльності судової влади в механізмі формування загальних принципів права є визначення легітимного джерела здійснення цих повноважень у складі самої судової влади. Судова влада, як відомо, здійснюється судами, кожен

суддя, який реалізує повноваження з розгляду конкретних справ, може і зобов'язаний застосувати закон відповідно до правових принципів і, відповідно, не може застосовувати його, якщо він їм суперечить. В цих правовідносинах важливу роль відіграє Конституційний Суд України, який визначає конституційність того чи іншого нормативно-правового акта, його ієрархію в системі законодавства [4, с. 101]. Такий підхід диктується принципом стабільності і визначеності права, який може бути забезпечений лише в тому випадку, коли прийняте судове рішення, що містить такі важливі висновки, як формулювання принципу права, легітимізовано на рівні судової влади в цілому. Цей механізм забезпечується конституційним статусом вищих судів і юридичної силою їх рішень [5, с. 268].

З іншого боку, такі основоположні принципи права, як законність і конституційність, диктують підпорядкування рішення судді сформульованим і визнаним правовим засадам. Адже, як слушно зазначає з цього приводу А. Колодій, принципи є соціальними явищами як за джерелом виникнення, так і за змістом: їх виникнення зумовлюється потребами суспільного розвитку і в них відображаються закономірності суспільного життя. Головними джерелами цих принципів є політика, економіка, мораль, ідеологія, соціальне життя [6, с. 42]. Загальні принципи права визначають дії судової влади, яка не має права ігнорувати їх в процесі здійснення правосуддя у конкретних справах і в тих випадках, коли суд виявляє і формулює нові принципи при вирішенні конкретного спору, тобто коли суд фактично здійснює діяльність щодо вдосконалення правового регулювання, приведення системи і змісту правових принципів відповідно до потреб суспільного розвитку.

В процесі здійснення правосуддя судові органи корегують норми права та виробляють єдину судову практику в застосуванні того чи іншого нормативного акта [7, с. 214]. Проте судова правотворчість не є довільною. Вона пов'язана з основоположними конституційними засадами побудови держави і права, а також із об'єктивними закономірностями розвитку цих правових явищ. Завдання суду полягає в тому, щоб своєчасно виявити ці закономірності, не допустити відставання правового регулювання від розвитку суспільних відносин. Безумовно, це завдання стоїть і перед законодавцем, і він також зобов'язаний його виконувати. Проте відомо, що судове регулювання є більш оперативним, гнучким і здатним найбільш повно і всебічно враховувати різноманіття життєвих обставин, породжуваних об'єктивними закономірностями розвитку економіки, соціальної і політичної сфер.

Іншим чинником є політико-правовий характер судової діяльності. Зазвичай законодавець у своїй правотворчій діяльності політично заангажований, схильний до лобіювання інтересів окремих верств чи соціальних груп, в результаті чого приймаються норми і проголошуються принципи, які не відповідають Конституції України і загальним принципам права. Суд у своїй діяльності може керуватися тільки правом як формальним регулятором суспільного буття, тому судова діяльність в частині виявлення та формулювання правових засад організації життя суспільства справляє значний вплив на правозастосування. Проте, як зазначає С. Прилуцький, суддя, як і будь-який громадянин України, має право на власні політичні погляди і переконання. Але внутрішня позиція судді не повинна стояти вище за його неупередженість та справляти неправомірний вплив на об'єктивність, справедливість та законність рішення [8, с. 52]. Таким чином, визначається загальний характер, перманентність, стабільність і динамізм загальних принципів права, їх відповідність потребам суспільного розвитку, їх взаємодія з судовою владою. Правові принципи є загальними засадами організації і діяльності судової влади, керівними ідеями регулювання її статусу, її повноважень і порядку її здійснення.

Висновки. Принципи права є керівними засадами в правозастосовній діяльності судових органів. Як відомо, в конкретних випадках при здійсненні правосуддя суд керується позитивним правом, писаною нормою, законом, прийнятим для регулювання певного виду суспільних відносин. Проте в системі джерел права, якими зобов'язаний керуватися суд, все частіше використовуються принципи права. Сучасний рівень розвитку права, статус судової влади як самостійної гілки влади дозволяють судам використовувати принципи права як джерело у випадку прогалин та дефектів чинного законодавства. Чинний закон, що супере-

чить загальним принципам права, не може застосовуватися судом. При цьому правові засади як ідеї основоположного характеру мають більшу юридичну силу та пріоритет у застосуванні, ніж окремі норми права.

Таким чином, в діяльності суду зі здійснення правосуддя принципи права відіграють особливу роль основоположних джерел права, які лежать в основі його рішень. Судове рішення у таких умовах набуває найважливішого значення в системі встановлення правових механізмів впливу на суспільні відносини, замінюючи волю законодавця або конкретизуючи її. Суддя втілює в життя принципи права, підпорядковуючи їм поведінку суб'єктів суспільних відносин, а іноді й поведінку самого законодавця.

Список використаних джерел:

1. Явич Л. Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы / Л. Явич. – М. : Юрид. лит., 1978. – 224 с.
2. Подорожна Т. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України : [монографія] / Т. Подорожна ; за ред. і передм. проф. Н. Пархоменко. – Львів : ПАІС, 2014. – 308 с.
3. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бержель ; пер. с франц. – М. : NOTA BENE, 2000. – 576 с.
4. Селіванов А. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди / А. Селіванов. – К. : УАІД «Рада», 2009. – 560 с.
5. Бринцев В. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування : у 2 кн. / В. Бринцев. – Х. : Право, 2013– . Кн. 1: [монографія]. – 2013. – 393 с.
6. Колодій А. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація, місце та роль у правовій системі України / А. Колодій // Право України. – 2013. – № 1. – С. 42–46.
7. Гук П. Судебная деятельность и законотворчество: стратегические, тактические и технико-юридические формы взаимодействия / П. Гук // Юрид. техника. – 2015. – № 9. – С. 214–219.
8. Прилуцький С. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава) : [монографія] / С. Прилуцький. – К. : Ін-т держави і права імені В. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.

